

42+8

AGRAARKRIISI-TEOORIAD

THEORIES OF AGRARIAN CRISIS

MAG. AGR. E. JASKA

i 33037498

AGRAARKRIISI-TEOORIAID.

THEORIES OF AGRARIAN CRISIS.

Kuigi kõikjal ei olda veel jõutud täielikult välja viimaseist agraarkriisiraskusist, kõneldakse juba uue kriisi tekkimisvõimalusist ja nimetatakse isegi aega, mil ta peaks algama. Seepärast pakub huvi peatuda kriisitekkimisteooriate juures ja jõuda selgusele, kas nende järgi on võimalik määrata lähemalt agraarkriisi tekkimisaega ja ulatust.

1. Agraarkriisi mõiste.

The Concept of Agrarian Crisis.

Majanduselu areng maailmas toimub põhisuunaliselt pidevalt, kuid seejuures erinevalt üksikuis riiges. Elu kulgeb dünaamilise protsessina oma rada, muutes ja hävitades vanu ja luues uusi vorme.

Majanduselu muutusi põhjustajaist tegureist on sääraseid, millised mõjustavad majanduselu arengut teataval ajastul võtma ette tunduvat tõusu ja langust. On tegureid, millised majanduselu kujunemisele mõjuvad nn. sesoonsete mõjudena, ja ka tegureid, millised muudavad kogu majanduselu struktuuri.

Eraldades majandusnähtuste kogusest juhuslikud, struktuurimuutvad ja sesoonsed nähtused jääb järele nähtuste kogus, mis kulgeb omapärase rütmis ning mida nimetatakse konjunktuuriõpetuses majandusükslikuks. Ses rütmis järgnevad üksteisele (prof. E. Wagemanni järgi) majanduselu madal seis (surutis), tõus, kõrgkonjunktuur ja kriis¹⁾.

Iga konjunktuurtsükli faasi iseloomustatakse vastavate majanduselnähtustega, õigemini — iga konjunktuurtsükli faas toob kaasa omapäraseid majanduseluavaldusi. Nii on prof. E. Wagemanni järgi kriisi tähtsaimaks tunnuseiks hindade langus, majandusolukorra raskenemine, sissetulekute langus, tootmisvahendite toodangu ning sisseveo tunduv vähenemine.

Agraarkriisi mõiste faaside ulatuse suhtes on aga laiem. Agraarkriisi käsitlevais uurimuis ei tehta vahet „kriisi“ ega „surutise“ vahel, vaid neid vaadeldakse kui ühtlast faasi — agraarkriisi. Teisalt peetakse agraarkriiside tekkimist juhuslikeks nähtusiks, milliseid esineb erakorraliste põhjuste tagajärjel. Seega ei olevatki agraarkriisi põllumajandusüksli osa, kuna põllumajandusükslikult kui niisugust ei olevat leitud. Kuna aga põllumajandussaaduste hindade liikumine omab teatavat perioodikkust, vaatleme agraarkriisi siiski kui põllumajandusliku konjunktuurtsükli faasi, kuid laiemas mõttes, s. o. ühes „surutisega“.

Agraarkriisi mõiste defineerimiseks on kasustatud peamiselt nähtusi ja arvatavaid tekkimispõhjusi, millised ei osutu seega küllalt iseloomustavaiks. Nii on, näit., A. Buchenbergi arvates¹⁾ põllumajanduskriis nähtus, mis talundipidamisseisundit raskendab laiemas massides ja millega käib kaasas tulemuste ja kapitalide vähenemine. Ja Conrad²⁾ omas ülevaates defineerib agraarkriisi järgmiselt: „Agraarkriis on seisnud ühes maas, kus tunduval osal talundipidajail majanduslik eksisteerimine on raskendatud kas mitte rahuldava puhtsaagi või piiratud krediidi tõttu. Viimane nähtus on vastandiks puhtsaagi ja maahinna tõusule“. Sama mõtet avaldab ka M. Bouniatian³⁾: „Agraarkriis tähendab samast põllumajandusseisundit, kus suuremal osal põllumeestel majanduslik eksisteerimine on raskendatud vähenenud puhtsaagi tõttu.“

Eeltoodud definitsiooni näitest selgub, et agraarkriisis nähakse põllumajanduse tasuvuse langust talundeis ning selle tekkimispõhjusi kasustatakse kriisimõiste selgitusiks. Kahtlemata on see ka osalt õige, kuna eriti käesoleval ajal Thüneni „isoleeri-

¹⁾ E. Wagemann Konjunkturlehre, lhk. 68.

¹⁾ E. Lagler, Theorie der Landwirtschaftskrisen, Lk. 16.

²⁾ Johannes Conrad: „Agrarkrisis“ Handwörterbuch der Staatwissenschaften 3 Anfl. Jena 1909. S. 207.

³⁾ E. Lagler: Theorie d. L. w. krisen. Lk. 17.

tud riigi“ piirid on õige suured, võttes oma alla üldjoontes tunduva osa maailmast. Seetõttu ei saa, näit., agrariikriiks nimetada põllumajanduse rasket seisundit siis, kui see on tekkinud looduskatastroofide tagajärjel piiratud maal ning saab ajaliselt kiiresti paraneda. Seega võivad looduskatastroofide tagajärjel tekkinud saakide vähenemine, taudid jne. põllumajanduse tasuvust viia küll lokaalselt tunduvalt alla, kuid „kriisiks“ seda siiski ei saa pidada, kuna selle tekkimispõhjused ei ole majanduslikku laadi. Agrariikriisi peamiseks ja selgemaks avaldajaks on põllumajandussaaduste hindade, s. o. vahetusvärtuse langus. Miks aga hinnad mõnikord tunduvalt langevad, on probleemiks, mida püüavad lahendada kriisiteooriad. See on kujunenud omaette teaduseks, kuid mis oma arenemises seisab veel praegu n. ö. algastmel, kuigi sel „uudismaal“ on teerajajaid palju, ent nende töekspidamised on erinevad ning osalt väga hüpoteetilised.

2. Kriisiteooriaid. Analüüsid varemaid kriisiteooriaid näeme, et agrariikriis on neis üldiselt vähe käsitle-

Theories of Crisis.

tud. Püütakse selgitada majanduskriisi põhjusi mitmesuguste asjaoludega, millised osutuvad aga väga hüpoteetilisiks, kuna nad põhinevad ainult arvamusel.

Nii on, näit., ületoodanguteooria järgi toodangutõus seoses turuküllastusega ja hindade langusega. Tööstused ei saa enam tasuvalt müüa, tulevad ukseid ja vallandavad töölisi. See vähendab omakorda tarvitajate ostujõudu (Sismondi). Teine rühm autoreid (Schäffle) arvab kriisipõhjuseks tootmise plaanikindlusetust. Tootjad ei oska näha ette turukujunemist, mille tagajärjel tekib ebakorrapärasus pakkumises ja seega ühtlasi ka kriis. Rodbertuse ja Marxi järgi on kriis krooniline kapitalismi haigus. Töölise palgad ei tõuse ühtlaselt koos valmisaaduste hindadega. Nõudmine jääb maha pakkumisest, kui tööstused töötavad täielikult. Selle tagajärjel täitub turg — järgneb hindade langus — kriis. Inflatsiooniteooria järgi põhjustab maksuvahendite suu-

renemine hindade tõusu. See toob kaasa spekulatsiooni ja usalduse kadumist.

Psühholoogilise teooria järgi sõltuvad kriisipõhjused äritegevuskäigust. Läheb äri hästi, ollakse optimistlik — kergemeelne. Kergemeelsusele järgneb õnnetus; kriis toob pessimismi, pessimism — seisakut. Paranemine algab siis, kui inimesed märakvad, et nad kannatasid vähem, kui arvasid¹⁾.

Eeltoodud näiteist selgub, et vanemad kriisiteooriad otsisid majanduskriisi põhjusi, ilma et nad peatunuksid agrariikriisi põhjuste juures. Samuti ei selgitata neis teoorias kriisi kordumisvõimalust, s. o. majandus-tsükli kestust, nagu seda teevad hilisemad teooriad.

Alles k. s. kolmandal aastakümnel, s. o. pärast maailmasõda, hakati agrariikriisi käsitlema teaduslikult. Loodi rida teooriaid, milleid võib klassifitseerida: ajaloolis-realistlikud, marksistlikud, monetäärsed ja nn. terviklikud agrariikriisiteooriad²⁾. Vaatleme neid lühidalt järgnevas ülevaates — iga teooriate rühma eraldi.

3. Ajaloolis-realistlikud agrariikriisiteooriad.

Historico-Realistic Theories of Agrarian Crises.

Realistlike agrariikriisiteooriate põhimõte seisab põllumajandussaaduste tõusva vahetusvärtuse suuna muutmise põhjuste leidmisel, mida seletatakse teguritega, millised kutsuvad esile tootmise ümberkorraldust pikema aja vältel. Selle paremaks mõistmiseks käsitleme põllumajandussaaduste vahetusvärtuse tõusu.

Thüneni „isoleeritud riigist“ nähtub, et põllumajandussaaduste hind „riigi“ keskelt, s. o. turult, kaugenedes väheneb võrdeliselt. Vähenemine on lähemais ringides veokuludele vastav, mis toob kaasa ka tootmise ümberkorraldust ja põllupidamise ekstensiivsust. Viimast põhjustab turu kaugus, mistõttu: 1) väheneb põllumajandussaaduste hind ja 2) suureneb põllumajanduse ostuainete hind veokulude võrra.

Lähtudes ajalooliselt seisukohalt turu, s. o. linna, ostujõu pidevast tõusust rahva-juurdekasvu ja tehnilise arengu seisukohalt

¹⁾ Wesley G. Mitchell. Der Konjunkturzyklus, lk. 11.

²⁾ E. Lagler. Theorie der Landwirtschaftskrisen, lk. 54.

näeme põllumajandussaaduste vahetusväärtuse tõusu võrreldes tööstussaadustega. Viimane avaldub ka tootmise ratsionaliseerimises, mille tagajärjel tootmiskulud on näidanud tunduvalt langust. Seega Thüneni „isoleeritud riigi“ kaugemais piirkonnas on läinud areng põllumajandussaaduste vahetusväärtuse, s. o. hinna, paranemissuunas. Kriisiga käib aga kaasas vahetusväärtuse tõusus seis ja langus. Seega on põllumajanduskriis ajaloolis-realistliku teooria järgi täielikult hinnakriis. Vahetusväärtuse langust seletavad realistlikud teooriad põllumajanduse arenguga väljaspool nn. Thüneni „isoleeritud riiki“.

4. Marksistlikud agraarkriisiteooriad.

Marxist Theories of Agrarian Crises.

Marksistlike agraarkriisiteooriate põhimõte seisab oma-pärase agraarkriisi põhjuste otsimises,

mis teatavas mõttes on samm edasi teisis agraarkriisiteooriaist, kuigi nende idee on vanem. Põllumajandussaaduste hindade vahetusväärtuse küsimus jääb marksistlikes agraarkriisiteoorias kõrvale, kuid selle asemele tuleb rent („Grundrente“), mille muutusele ja püsivusele rajatakse põllumajandusseisundi raskusisese-sattumise küsimusi, s. o. agraarkriisi põhjusti. Kuna nende teooriate aluseks on Karl Marxi õpetus, peatume Marxi agraarkriisiteooria juures.

K. Marxi õpetuse järgi on kriis üldiselt krooniline kapitalismi haigus. Majanduslikus tootmises on toodangu tõus kiirem, kui tõusevad tööliste palgad, s. o. tarvitajate ostujõud. Selle tagajärjel täitub turg ning saaduste hinnad langevad. Seisund paraneb siis, kui korraldatakse kapitalide, s. o. püsivate ja muutuvate kapitalide, suhet¹⁾.

Agraarkriisi juures on Marxi järgi seisund palju komplitseeritud. Kapitalistliku tootmismooduse juures esinevad tööstuses „kapital“ ja „töö“, kuna põllumajanduses tulevad juurde peale rentnikkude, tööliste veel kapitalide omanikud, s. o. suurmaapidajad. Viimaste klasside majanduslikku vahe-

korda väljendab rent („Grundrente“²⁾). Suurmaapidaja käest renditud maa eest maksab rentnik renti vastava rendilepingu järgi. Põllumajanduse kapitaliseerimise ja hindade tõusu korral tõuseb rent kiiresti, kuna hindade languse korral jääb rent püsima. Rentnikud sissetulekute vähenemise korral peavad aga pidama rendilepinguist kinni, mistõttu seisund põllumajanduses muutub raskeks — tekib agraarkriis. M. s. viimasel veerandil agraarkriisi tekkimist iseloomustab Marx kui tehnika arengu tagajärjel esinenud teraviljapakkumise suurenemist Euroopa turgul, mis tõi kaasa hindade langust. Euroopa põllupidaja oli sunnitud oma vilja müüma iga hinna eest, sest oli tarvis raha maksudeks, kuna rent langes aeglasemalt kui põllumajandussaaduste hinnad³⁾. Viimase asjaolu tõttu tekkis põllumajanduse arengus tagasimineku ning raskenes eksisteerimine — tekkis agraarkriis. Seega komplitseerib rent põllumajandusliku kapitalismi arengut ja määrab ära agraarkriisi omapära⁴⁾.

Agraarkriisi tekkimise põhimõtted, millised seati üles K. Marxi poolt, jätkuvad rida N.-Vene poliitikamehi ja teadlasi: P. Liasschtschenko⁵⁾, G. S. Gordejev⁶⁾, A. Bondarenko⁷⁾, Lenin⁸⁾, Stalin⁹⁾. Mõnede autorite käsitus agraarkriisi tekkimisest ühtub N.-Vene kommunistlike sihtidega, s. o. kapitalistliku majandussüsteemi eitamise, millised tendentsliku suuna tõttu on väiksema teadusliku väärtusega. Üldiselt võib neist siiski kokkuvõttes järeldada, et agraarkriis tekib maahinna, hüpoteegivõla, rendilepinguis ettenähtud rendihinna ja põllumajandussaaduste hindade vahekordade muutusist. Põhimõtteliseks, s. o. kandjaks, ideeks jääb põllumajandusrent ja selle muutus ning seda mitmesugusel kujul.

²⁾ Karl Marx: Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomie. Hamburg 1904. Bd. 3. Zweiter Teil. Buch XI. Lk. 157.

¹⁾ K. Marx. Kapital. Bd. III 2. lk. 258—260 (Bachinew, Die Marxsche Theorie der Agrarkrise, lk. 174).

²⁾ E. Lagler. Theorie der Landwirtschaftskrisen, lk. 81.

³⁾ P. Liasschtschenko. „Zur Theorie der kapitalistischen Krisen in der Landwirtschaft, Agrarprobleme Bd. 2, H. 1, 1928. a.“

⁴⁾ G. S. Gordejev. „Zur Theorie der Agrarkrisen“ Agrarprobleme Bd. 3, H. 3/4, (1931) S. 287.

⁵⁾ A. Bondarenko. Über das Wesen der Agrarkrise. Agrarprobleme Bd. 3, H. 3/4 (1931. a.) lk. 312.

¹⁾ J. Bachinew. Die Marxsche Theorie der Agrarkrise. Agrarprobleme. Herausgegeben vom Internationalen Agrarinstitut Moskau, Band 5, Heft 1—2, 1933, lk. 152.

⁶⁾ J. Bachinew. Die Marxsche Theorie der Agrarkrise Agrarprobleme Bd. 5. U. 1—2. 1933, lk. 175.

5. Monetäärsed ag- Ajaloolis-realistlikes raarkriisiteooriad. ja marksiistlikes

*Monetary Theories of
Agrarian Crisis.*

agraarkriisiteooriais
nähakse segaduste,

s. o. agraarkriisi põhjusi tootmise, s. o. põllumajandussaaduste koguslikust küljest. Tasakaalumutused nõudmise ja pakkumise vahekorras, ositluses ja tarvituses kui ka varade ringlemises kutsuvad esile agraarkriisi. Neile lisandub, nagu üldisis kriisi- ja konjunktuurteooriais, õpetus, mis seletab hindade liikumisi rahaliste mõjustustega¹⁾.

Rahalisist mõjustusist tingitud agraarkriisipõhjuste uurimise põhimõte põhineb koguseteoorial. (I. Fischeri koguseteooria järgi valitseb tasakaal kaupade ja rahakoguse vahel järgmiselt: $G \cdot C_1 + B \cdot C_2 = WP$; $G =$ rahakogus, $B =$ maksutähed, C_1 ja C_2 ringlemiskiirused, $W =$ ringlev kaupade kogus ja $P =$ hind.)²⁾ Rahavääringu tõus või langus koguseteooria järgi mõjustab vastavalt hinda. Kuna põllumajandus ei suuda hindade kujunemisele vastavalt tootmist korraldada nii kiirelt ümber kui tööstus, kannatab ta rahavääringu tõusust tekkinud hindade languse all raskemini.

Lähtudes koguseteooriast seletavad agraarkriisi tekkimise põhjusi paljud autorid rahandusolukorraga, kas kullatootmise languse või kulla ebavõrdelise ositlusega.

6. „Tervikliik“ ag- Nagu toodud agraar- raarkriisiteooria. kriisiteooriate ülevaa- teist selgus, on kan- dev alus rajatud hin- dade kujunemise õpetusele või õigemini klas- sikalisele tasakaaluteooriale. Kuna hindade kujunemisel on suurema tähtsusega rahva- majandus tervikuna kui nõudmine ja pakku- mine, jätkab E. Lagler A. F. Schäffle poolt koguse tõusust. Viimase maailma-agraar- riat, mille lähtekohaks on kogu majanduselu kõige oma vormide rikkusega. „Majandus- kriisid on majandusliku korralduste segadu- sed, mis avalduvad majandusliku arengu- suuna muutustena. Nende põhjused on kas süsteemi suuna või majanduslikkude vahen-

*„Comprehensive“ Theory
of Agrarian Crisis.*

de muutustes“¹⁾. Sellele ideele rajab E. Lagler nn. tervikliku agraarkriisiteooria. Kriisipõhjustist n. ö. kitsamas mõttes vaatab E. Lagler²⁾ arengu suunamuutusina rahvaarvu, s. o. tarvitajate mahajäämist toitainetkoguse tõusust. Viimase maailma-agraarkriisi tekkimispõhjustist märgib ta, et rahvaarvu liikumine pärast maailmasõda toimus Malthuse seadusele vastupidiselt, s. o. aritmeetilise reana, kuna põllumajandussaaduste tootangukogus suurenes geomeetrilise reana. Samuti leiab E. Lagler, et toitainetetarvitus inimese kohta pärast maailmasõda muutus tunduvalt. Taimesaaduste asemele hakati tarvitama enam loomasaadusi, mis soodustas teraviljatagavarade tekkimist. Samuti laienes nisutarvitus rukkitarvituse arvel, mis nähtus põllumajandusliku tootmise seisukohalt ei olnud küllalt soovitatav, kuna rukki-
maad võis kasustada nisumaaks ainult kitsamas ulatuses.

„Rahvaarvu juurekasvu vähenemine, tarvituse muutus ja teravilja tarvituse vähenemine olid viimase agraarkriisi tähtsamateks põhjusteks“³⁾.

Nagu teisedki saksa orientatsiooniga agraarkriisi uurijad, väidab E. Lagler, et üheks põhjuseks oli Saksa ostujõulangus, mis kutsus esile põllumajandussaadusil turgede küllastust. Sõjavõlgade tasumine vähendas teisalt rahvaostujõudu, mis tõi kaasa põllumajandussaaduste tarvituse vähenemist.

Agraarkriisi põhjusina käsitleb E. Lagler veel majandusvahendite süsteemi muudatusi, millest tähtsamad on rahavääringute muutused ja põllumajandusliku tootmise organisatsioonilised ümberkorraldused. Rahavääringute muutuste mõjustusi käsitleb E. Lagler pärast maailmasõda esinenud inflatsiooniga ja selle järeldustega. Kuigi inflatsiooni tõttu vabanes saksa põllumajandus võlgadest, oli võlastumine pärast inflatsiooni siiski suur, kuna talundel puudus tegevuskapital. Rahavääringu stabiliseerimisega algas aga hindade langus ja seda põllumajandussaadusil suhteliselt enam kui tööstussaadusil. Tekkisid nn. põllumajanduse müügi-ostu-

¹⁾ E. Lagler. Theorie der Landwirtschaftskrisen, lk. 122.

²⁾ E. Lagler. Theorie der Landwirtschaftskrisen, lk. 151.

³⁾ E. Lagler. Theorie der Landwirtschaftskrisen, lk. 158.

¹⁾ E. Lagler. Theorie der Landwirtschaftskrisen, kl. 100.

²⁾ Quantitätstheorie. Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Jena 1925. Sechster Band, lk. 1149.

ainete hindade käärid, s. o. põllumajanduse ostujõu langus, mille tulemus osutub agraarkriisi põhjuseks. Viimast asjaolu võime panna tähele samuti meie põllumajanduse müügi- ja ostuainete hindade kujunemisel.

Nn. agraarrevolutsiooni, s. o. majapidamiste ümberkorraldust, peab E. Lagler samuti agraarkriisi põhjuseks, kuid seda ainult neis riiges, kus toimusid säärased korraldused (N.-Venes)¹). Põllumajandustoodangu vähenemise tagajärjel avaldus rahvaostujõu langus ja ühtlasi ka agraarkriisi.

Teisalt näeb E. Lagler agraarkriisi põhjusena ka tootmise laiendamist väljaspool, nn. „Thüneni riiki“. Teraviljakasvatuse kiire levik ja selle tootmiskulude alanemine, traktorite ja kombainide tarvituselevõtmise tõttu võimaldus pakkuda nisu tunduvalt odavamalt, kui seda võimaldanuksid tootmiskulud Euroopas. Teraviljakasvatuse laiendamist, s. o. struktuurimuutust, võimaldas tehnika kiire areng: kunstväetiste tarvituse suurenemine, mootorite, isesidujate, kombainide levik ja põlluharimismeetodite rationaliseerimine. Kõige selle järelõuduseks oli põllumaa kui ka toodangu laienemine ookeanitaguseis mais.

Toodud agraarkriisipõhjusi kokku võttes ja edasi arendades jõuab E. Lagler otsusele, et agraarkriisi põhjustavad tegurid on väga mitmekesised, ning nn. tervikliku agraarkriisiteooria püstitamisel tuleb arvestada eeltoodud asjaolusid. „Kuivõrd need asjaolud osutuvad elavaiks, näitab ajalugu, kuigi teooria ettejäudmine elust on kõrgeimaks teaduslikuks ideaaliks, romantilises mõttes.“²)

7. Põllumajandus majandustsükli põhjusena.

Agriculture as Cause of Economic Cycle.

Toodud agraarkriisiteooriate käsitlemisest nähtus, et teooriad peatuvad ainult agraarkriisi tekkimispõhjuse otsinguil, kuna nn. konjunktuurtsükli ulatuse küsimus jääb neist eemale. Seega vastab praeguste agraarkriisiteooriate arengu tase umbes tasemele, kui olid vanemad kriisiteooriad.

¹) E. Lagler. Theorie der Landwirtschaftskrisen, lk. 168.

²) E. Lagler. Theorie der Landwirtschaftskrisen, lk. 183.

Majandustsüklike pikkuse küsimust hili-semais konjunktuurteoorias on püütud lahendada põllumajandusliku tootmise muutusega meteoroloogiliste elementide mõjustuste järelõudusel. Seejuures on aga jäetud välja põllumajandustsükli ulatusküsimus, kuigi paljude teadlaste arvates on side tööstusliku konjunktuurtsükli ja põllumajandustsükli vahel. Vastupidiselt suhtub toodud väitele E. Wagemann, kes ei ole leidnud sidet tööstusliku ega põllumajandusliku konjunktuurtsükli vahel.¹)

Tegelikult leitakse aga side põllumajandusliku ja tööstusseisundi kõikumiste vahel olevat palju komplitseeritum, kui nähtub väliselt. Uurimused W. S. Jevons'ilt, H. S. Jevons'ilt ja H. L. Moore'lt seletavad tööstustsüklike perioodidust samaste perioodidega põllumajandustoodanguis, mille algpõhjuseks peetakse vanemais konjunktuurteoorias meteoroloogiliste tegurite mõjustusi. Kuna tööstustsüklikud võivad kutsuda esile omakorda põllumajandustsüklikuid, vaatleme lähemalt arvamusi, mis käsitlevad põllumajanduse mõjustusi üldisele majandusele.

Elegantsemate konjunktuurteooriate hulka kuuluvad meteoroloogilised teooriad, milledest vaatleme mõningaid. 1801. väitis, näit., W. Herschel, et päikeseplekkidest sõltub ilmastik, sellest viljasaagid ja viljasaagist omakorda konjunktuurimuutus. Schwabi poolt leitud päikeseplekkide perioodlikkus viis W. St. Jevonsi mõttele, et päikese-tsükkel on aluseks konjunktuurtsüklikele. Tema uurimuse järgi oli inglise majandusajaloos 1721—1878. a. 16 kriisi, seega iga tsükli pikkus 10,466 aastat, mis vastas täpselt päikese-tsüklikele, mida arvutati tol ajal 10,45 aastale. Seega arvas Jevons leidvat lahenduse majandustsükli tekkimisele.²)

Selle teooria õnnetuks leidsid aga astronoomid hiljem, et päikese-tsükkel ei olnud mitte 10,466 aastat, vaid 11 aastat. Samuti ei esinenud kriisid enam 10-aasta perioodidena. Seetõttu esitas Jevonsi poeg H. Jevons ühe modifikatsiooni nimetatud teooria kohta. Tema väitis, et meteoroloogid on leidnud 3,5 a. perioodi ilmastikus, mis ühtus samuti viljasaakide kujunemisega. Seega

¹) E. Wagemann. Konjunkturlehre, lk. 148.

²) Wesley C. Mitchell. Der Konjunkturzykl.

kestab konjunktuurtsükkel tema järgi kas 7 või 10,5 aastat, kuna üks hea periood ei too veel toodangu kuhjumist, küll aga kaks ja igal juhul kolm. Säärasel kujul peab ta oma isa teooriat ikkagi õigeks.

H. Moore uurimuste järgi oli konjunktuurtsükli pikkus 8 ja 33 a. Oma uurimuste kokkuvõttes ta tähendab: „Ilmastiku kujunemine, nagu see avaldub sademetes P.-Am. Ühendriikide keskosas ja tõenäoliselt ka teistes maades, omab 33 a. ja 8-aastasi lainepikkusega tsüklid, mis vastavalt ka lõikustsükleid kutsub esile. Need lõikustsüklid mõjustavad rütmiliselt hindu ja seega ka ühtlasi kogu majandust.“

Hiljem leidis ka Henry L. Moore oma uurimuste põhjal 8 a. tsükleid, kuid mitte 33 a. tsükleid. Tsüklite tekkimispõhjuste kohta seletas ta seda peamiselt Veenuse mõjuga. Nimelt 8 a. vältel asub Veenus kord maakera ja päikese vahel, mille magneetiline väli kutsub esile päikese elektrilisi kiirgamisi maakerale ja seetõttu maakera magnetism mõjustab ilmastikku.

W. Beveridge uuris nisuhinna liikumist Euroopas 1545. ja 1844. a. vältel ning leidis mitte ühte, kahte, vaid palju ilmastikutsükleid, millised kestsid, näit. 5,1 a., suuremalt osalt 35,5 a. Kuid oli ka tsükleid, millede kestus oli 5,6 a., 9,7 a., 12,8 a., 19 a., 54 a. ja isegi 68 a.; 8-aastasi tsükleid ta ei leidnud.

Nende teooriate autorid väidavad tavaliselt, et ilmastikust mõjustatud lõikusemuutuste mõju võib olla täielikult või osaliselt sarnlev teiste põhjuste mõjudega, kas on need siis väljaspool majandussüsteemi (sõjad, revolutsioonid, leiutised, valuutakursside alandamine jne.) või ühenduses majandussüsteemiga. Teisalt need tegurid võivad samuti tugevdada lõikuse varieerumisi. W. S. Jevons vihjas ühel juhul, et kui Inglise rahaturg on loomulikult kohandatud kõikuma või veerema 10 või 11 aasta perioodidel, oleksid võrdlemisi kerged muutused lõikustoodangus samul vaheaegadel küllaldased tooma esile neid depressioone, aktiveedi, rahutuse ja kokkulangemise vaheldusi, milliseid kahtlemata esineb tähelepan-davas järgnevuses.

Prof. H. Jevons arvab, et tööstussüsteemi tsükkel võtab enam aega pöörlemiseks kui täieliku lõikustsükli periood, ja et kahes või enam lõikuse tsüklis vabastatud impulsid kuhjuvad vastavalt, kuni suurem majandustsükkel on loodud.¹⁾

Üks põhjus, mis räägib nende teooriate vastu, on selgusetus lõikuse varieerumise täpsa perioodi suhtes. W. S. Jevons'i argumentid põhinevad 10½-aastasel lõikusetsükli-lil, prof. H. S. Jevons'i oma 3½-a. perioodil ja prof. H. L. Moore'i oma 8-a. perioodil. Vastuväide ei ole ka eluline, kuna on mõistetav, et samad põllumajandusperioodid võivad sisaldada kõikumisi või tendentsi kõikuda isesuguste vaheaegadega (st. lähemad tsüklid järgnevad pikemaile), nagu samuti ka sel põhjusel, et üldine majandus peaks näitama sama tendentsi. Erinevad põllumajandustoodanguharud näitavad erinevaid kõikumisi. Viljasaagikõikumised, millel oli suurim mõju üldisele majandusele XVIII sajandil ja XIX s. alul, ei tarvitse olla samad, milliseil on olnud suurim mõju järgnevail ajajärkudel.

Seks, et leida kausaalsidet põllumajandustoodangu ja majandustsükli vahel, ei ole vajalik leida perioodilist liikumist põllumajandustoodangus endas. Kõikumisi viljasaagis või loomasaaduste toodangus võib pida analoogseks leiutisile, sõdadele, maa-väringule jne., milliseid ilmub ebareeglipä-raste vaheaegadega ja panevad liikuma ekspansiooni või kokkutõmbust. „Lõikuse kõikumised, millised ei satu kokku majandustsükli pöördepunktiga, kalduvad segama tsükli perioodust, kuid ei määra seda.“

Mainitut võib pidada Pigeri ja Robertsoni arvamuseks, sest kuigi nad kohtlevad viljasaagikõikumisi tähtsate potentsiaalsete põhjustena, ei omista nad neile igal juhul siduvust viljasaagi kõikumisperioodidega. Spiethoff käsitleb omaltpoolt häid lõikusi ja uuendusi tegureina, millised algatavad tööstuslikku ekspansiooni. Nad ei alahinda ka põllumajandustegureid, kuid nad ühendavad neid teiste teguritega täien-datult, kuid puuduvais skeemides, milledes

¹⁾ Gottfried von Haberler. Prosperity and Depression. Theoretical Analysis of Cyclical Movements, lhk. 142—157.

on tehtud ruumi mitmesuguseile vastuprotessidele — rahalisile, psühholoogilisile ja tehnilisile.

On veel kolmas seisukoht, peamiselt ameerika majandusteadlasil, nagu A. Hansen'il ja J. Clark'il, kes väidavad, et kõikumised põllumajandustoodangus ei ole majandustsükli kõikumise põhjuseks. „Põllumajandus ei ole mitte aktiivne, vaid passiivne element“. Põllumajandussaaduste pakumise ebaelastsus põhjustab põllumajanduse sissetuleku tähelepanuväärset ebastabiilsust nõudmise muutmise tagajärjel, mis tekib kaubanduse kõikumisist, mida kutsuvad omakorda esile tööstuse majapidamise sisemised jõud. A. Hansen'i järgi põllumajandus on „majanduse (business) jalgpall“.

Need kolm seisukohta ei ole täiesti erinevad, kuna on võimalik kokku kõlastada üldist põllumajandustoodangu kohanemise puudust nõudmise muutusile juhuslike ja perioodiliselt spontaansete varieerumistega, millised võivad mõjustada majandust. Teise ja kolmanda rühma autorid ei lähe lahku mitte niivõrd teooria, kui just statistilise küsimuse suhtes, kas põllumajanduslike kõikumiste mõju võib tõepoolest jälgida majandusindekseis.

Nende „põllumajandus“-teooriate tõsisem puudus on, et nad ei ühtu tähtsamas punktis — kas küllaldased lõikused on vastastikusel vahekorras kõrgkonjunktuuriga ja viletsad lõikused surutisega või ümberpöörduvalt; ja see lahkumine sel puhul on põhialuse puudumine, kuidas põllumajandustoodangu kõikumised mõjuvad majanduse teisile osadele.

Teisalt ei saa seega ka määrata tööstustsükli muutuse ülekandmist põllumajandu-

sele. Toodud asjaoludest võib näha, et nimeetatud probleemid on veelgi lahendamata.

8. Kokkuvõte. Agraarkriisteooriate käsitlemise *Summary.* sest selgus, et asjaolud, milliseid peetakse agraarkriisi põhjusiks, on väga mitmekesised. Üksikute autorite arvamused ja põhjendused on üksteisele vastukäivad ning iseloomult erinevad. Seetõttu on ka arvatavad agraarkriisipõhjusid üldise agraarkriisiteooria sünteesiks raskendatud.

Teisalt on jäänud senini lahtiseks nn. agraartsükli, so. agraarkriisi, kordumisküsimus. Kuigi osa teadlasi seob majandustsükli kordumist põllumajandustoodangu muutusega, mis peegeldub omakorda põllumajanduses, tuues kaasa vastava konjunktuurtsükli-faasi, on teiste teadlaste arvamus hoopis teine. Nii on E. Lagleri järgi põllumajanduskriis ebakorrapärane nähtus.¹⁾ Samuti peab E. Wagemann agraarkriisi kordumisvõimalust täielikult sõltumatuks konjunktuurtsükli (kestusest.)²⁾ Ciriacy-Wantrup omas põhjalikus agraarkriise käsitlevas uurimuses näitab, et agraarkriisid on sõdade järeldused. Kuna ei saa kujutleda perioodilist sõdade tekkimist, ei saa sellega ühtlasi tunnistada ka agraarkriise perioodilisiks.³⁾

Seega on agraarkriisi kordumine, s. o. agraartsükli perioodi ulatusküsimus (kui põllumajandusseisundi kujunemises üldse võib rütmi leida) praegu veel omaette probleem, mille lahendamine ei ole senini õnnestunud.

¹⁾ E. Lagler. Theorie der Landwirtschaftskrisen lk. 149.

²⁾ E. Wagemann. Konjunkturlehre, S. 148.

³⁾ Siegfried von Ciriacy-Wantrup Dr. agr. habil., M. Se. Agrarkrisen und Stockungsspannen. Zur Frage der langen „Welle“ in der wirtschaftlichen Entwicklung. Berichte über Landwirtschaft. Sonderheft 122. lk. 373.